

ПІДЛІТКОВЕ МОВЛЕННЯ В РОМАНАХ ПРО ГАРРІ ПОТТЕРА

Юрій Саплін

Гуманітарний університет "ЗДМУ"

У статті проаналізовано соціо- та психолінгвістичні характеристики відомих романів Дж. Ролінг про Гаррі Поттера. Розглянуто оригінальний текст і його українські й російські переклади. Стиль схарактеризовано як стриманий і вкорінений у британській лінгвокультурі. Постмодерністські дискурсивні практики й наративні стратегії у романах Ролінг відбилися на різних рівнях тексту через актуальні комунікації свідомості дитини й дорослого, подвійну адресацію (дорослому та підліткові), ігрову ситуацію. Психолінгвістичні властивості мовлення підлітків роблять двоплановість тексту цілком прийнятною. Циклічність оповіді та повторюваність подієвих фрагментів також психологічно вмотивовано. Відсутність сленгових елементів пов'язана і з жанровою специфікою твору, і з соціолінгвістичним статусом сучасного підлітка.

Ключові слова: мовлення; підліток; постмодернізм; психолінгвістика; соціолінгвістика; стиль; текст; переклад.

Поттеріана – безсумнівний світовий лідер сучасного дитячого читання, ба, навіть не тільки дитячого, оскільки 40 % анголономовних примірників свідомо орієнтовано на дорослу аудиторію чи то “педагогічно свідомих” батьків, чи то “кідалтів” – 30–40-літніх, які ще, на думку соціальних психологів, “не нагналися” (найпевніше, через брак іграшок та книжок відповідного гатунку за часів їхнього “недорослого” життя). Щодо літературних творів – то це цілком вірогідно: у другій половині ХХ ст. не з'явилося жодного визначного твору в жанрі “роману виховання”, а такі вершинні здобутки, як Дикенсівські “Олівер Твіст” та “Девід Коперфілд” чи Толстовські “Дитинство” та “Отроцтво”, на жаль, вже досить далекі від світу сучасного підлітка.

Одні читачі вважають книжки Ролінг мало не геніальними, інші – відвертою графоманією, треті, які іноді навіть не брали до рук книжок про “Гаррика-очкарика”, підозрюють, що гарною така популярна річ не може бути взагалі. Але саме беззастережна популярність і є найважливішою причиною бурхливих (на нашу думку, надто емоційних) суперечок навколо твору. Справді, наклад 116 мільйонів примірників 47 мовами вражає. У цій розвідці ми ставимо за ціль визначити, які саме психо- та соціолінгвістичні властивості творів Дж. Ролінг зумовлюють їхній сучасний статус культурних текстів часу.

У головному офісі Спілки американських бібліотек у 1999–2000 роках було зареєстровано 1118 письмових протестів проти “Гаррі Поттера”, що звинувачували Ролінг в аморальності та сатанізмі з огляду на чотири принципи Поттера: 1. Можна не виконувати правил, якщо вони не відповідають твоїм інтересам; 2. Правила не слід виконувати, якщо вони незрозумілі; 3. Брехня – цілком прийнятний засіб для досягнення власної мети; 4. За зло треба віддячувати злом, а добре ставитися маємо лише до тих, хто ставиться добре до тебе [1]. “Цікавим є й слово “магли”, яке вигадала авторка. Воно містить і нагадування про те, що люди не володіють магією (mage-less), і... фактично звинувачує людство в тотальній наркоманії, бо “muggle” жаргоном означає “марихуана”. До того ж слово “mug” в Англії означає дурника, якого дуже

легко збити з пантелику, а дієслово “to tug” перекладається російською мовою як “розбійний напад” [2]. Деякі британські критики побачили в “Поттеріані” опис внутрішнього світу юного гомосексуаліста.

У літературному плані це “безпрецедентная халтура, (беззастенчивая игра в поддавки)”, а Гаррі Поттер – антигерой [2]. У книгах не має живих персонажів, бо ж всі вони є стандартними архетипами – сам Гаррі – чоловічий варіант Попелюшки, Невілл – Іванко-дурник, Малфой – мерзотник і злодій, Герміона – “зубрила”, і спроби погигікати над середньовічною алхімією, зобразити вчителя-перевертня та професорра-піарника нічого не вирішують. Усі магічні “кунштюки” та жарти запозичено з курсу історії англійської літератури. Серіальний дух надає розповіді певної динаміки лише до пори, бо “Дж. К. Ролінг написала одну книгу про юного чарівника – першу. Всі наступні засвідчили світові невміння автора створювати нові сюжетні колізії, а найбільше – острах: раптом людям не подобатиметься новий Гаррі” [3]. Закидають письменниці неполіторектність – Сльцина охрестила безголовим, слов’ян об’єднала у Дурмстранг.

Натомість освічені прихильники казки Ролінг говорять про соціокультурну упізнаність персонажів, зв’язок тексту з європейською міфологічною та літературною традиціями, відданість фанів підліткового віку – молдавська 10-класниця Сандра Лукіан захопилась твором настільки, що їй слянула думка – просто переписати книжку: чорним чорнилом – діалоги, синім – наратив, оскільки коштував роман забагато – майже 50 доларів.

Критики відзначають психологічну достовірність казки – добре відображені й дитячі побоювання (чарівного темного лісу, тролів, привидів тощо) і дитячі мрії, що прийде хтось великий і дужий та покарає несправедливість дорослих; дитяче прагнення стати чарівником; віра дітей у можливість жити в цікавішому світі; прагнення кожної дитини до лідерства; бажання любові та співчуття ([4], [5]).

Кожен роман – це новий рік у Гогвортсі, початку його підліток завжди чекає, хоча б зазвичай він і нехтував навчанням. Циклічність кожного роману – це похідна якість від циклічності процесів навчання. Але кожен рік – це новий шабель, новий віковий етап. У підлітковому віці уява перетворюється на самостійну рушійну силу, тому обидва світи фентезі цілком реальні для підлітків. Підліток може обігрувати різні завдання з математичними символами, оперувати значеннями й смислами мови, поєднуючи уяву й мислення. Водночас він вибудовує власний уявний світ особливих стосунків із людьми, світ, у якому він обігрує ті самі сюжети й переживає ті самі почуття аж доки він не вичерпає своїх внутрішніх проблем [6]. Циклічність є закономірною рисою дитячої свідомості, яка завжди чекає на продовження казки із знайомими героями, і водночас як властивість постмодерністського тексту (на відміну від класичної стрункості й закінченості – постмодерна незавершеність, ігрова можливість повернутися до певного текстового вузла чи вийти в інший текст).

Для підлітків соціальний світ, у якому вони живуть, існує апіорно. Це природна предметна та соціальна реальність, у якій він не відчуває себе діячем, який здатен змінювати світ. Можливо, саме тому підліткові “перетворення” виражаються в руйнації предметів, актах невмотивованої агресивності, шибайголовстві. І водночас підлітки не впевнені в собі, сором’язливі, незграбні. Інша річ – сфера уяви. Реальність уявного світу – це його суб’єктивна реальність. Події цього світу опосередковані образами та знаками з реальності людської культури, серед них і “мовно-культурною картиною світу”.

Підлітки своєю волею керують облаштуванням власного внутрішнього світу. Світ уяви – це особливий світ, у якому підліток володарює над часом, простором, вільний від причинно-наслідкових зв’язків у реальному просторі соціальних стосунків. Свобода перебування у внутрішньому психологічному просторі просуває підлітків у

розвитку. Вільне сполучення образів та знаків, побудова нових чуттєво-образних знакових систем із новими значеннями й смислами розвиває творчі здібності, дарує неповторні емоції в креативній діяльності.

Книжка для підлітків, які зі світу фантазій роблять перші кроки до зовсім іншого світу, де формуються такі поняття, як дорослість, відповідальність, співчуття й соціальна нерівність, може стати ідеальним простором спілкування зі світом через осмислення і переживання культури в контексті власного досвіду та намагань. Хоча останнім часом читання значно поступилося іншим формам дозвілля, та все ж 81 % 12-літніх та 76 % 15-літніх школярів підтверджують, що час із книжкою вони проводять із задоволенням [7]. Щодо вітчизняних умов можна зазначити, що відбулася зміна соціокультурного статусу читання (воно перестало бути престижним), а отже, знизилась і кількість (обсяг книжок, кількість часу), і якість читання дорослих і дітей, читання стало ситуативним і розважальним. Розважальні книжки майже ніколи серйозно не стосуються шкільного процесу, а в “Гаррі Поттері” докладно охарактеризовані й уроки відьомства, і стосунки між учителями та учнями. І всі складники – емоційні кліше, соціальні стереотипи, моделі поведінки – діти охоче приміряють машкару героїв, радіють “подібності”.

Вільна побудова сюжетної лінії та вільний вибір бажаного місця подій уявного життя дають змогу не лише планувати й переживати задумане, повторюючи його знов і знов, переробляючи сюжети й почуття за власним бажанням, а зумовлюють можливість одночасного переживання напруги соціальних стосунків та відчуття релаксації.

Непростий період самовизначення, вироблення цінностей вимагає книжок “на виріст” – таких, що не прив’язані до віку, розповідають про життя, смерть, кохання, пошук і вибір, який ніколи не буває простим [8]. Отже, найкращі книжки для підлітків – це саме та “велика” література, яка викладає “дорослі” проблеми в формі, яка є доступна та захоплива для дитини. Першоелементом літературної форми завжди є мова. Книжки Дж. Ролінг укорінені в англійській мовно-культурній естетиці. Цю стилістику можна схарактеризувати як стриману (“cool”), тобто без надмірної афектації. Герої – сильні особистості, які спрямовані на результат, живуть повним життям, борються зі злом і мають реальні психологічні портрети, а не лише втілюють певні дидактичні схеми. Від модерністської естетики в Поттеріані двобічна інтерсекстуальність, яка дає змогу, з одного боку, підліткові в майбутньому упізнавати Гогвордський світ у процесі опанування світовим культурним досвідом, а з іншого, – дорослим вгадувати у тканині твору натяки на засвоєну лінгвокультурну інформацію (Пушок-Цербер, Касандра Ваблатська). Круглі окуляри нагадують портрети мрійників, зокрема, відомого Дж. Джойса, герої якого намагалися, але так і не збудували ідеального гармонійного світу, у якому живе Гаррі зі своїми друзями. Постаті дядька Вернона й тітки Петунії відсилають до традиційних для англійського роману XIX ст. образів лихих родичів, таких відомих з творів Ч. Дікенса. Двобічність простежується, з одного боку, виявом підліткової логіки, а з іншого, – творенням додаткових смислів взаємодією мікротекстів дорослої свідомості.

Майстерність східнослов’янських перекладачів, як завжди виявилась різною. Російські переклади численніші й оперативніші. Переклади М. Литвинової рясніють граматичними недоречностями. Переклад І. Оранського дещо спрощує реальну мовну картину і характеризує не підлітковий, а більш ранній період формування мовної особистості. Зате в цьому перекладі відчутніший гумористичний елемент, такий властивий класичному англійському романові.

Соціопрагматичну невідповідність перекладів демонструють, зокрема, такі варіанти, що зумовили досить емоційну полеміку щодо моральності головного героя: “– Никто не знает, почему ты, сражаясь со мной, слабеешь, – сказал Гарри. – Я ведь и

сам себе не знаю. Мне ясно одно, почему ты не можешь меня убить. Моя мама отдала жизнь, чтобы спасти меня. *Моя вульгарная мать-магла*, – он дрожал от едва сдерживаемой ярости, – отвела от меня мою смерть. В прошлом году я видел тебя, твое истинное лицо. Ты развалина. Ты еле жив. Твоя сила обернулась против тебя” або “Никто не знает, почему ты потерял колдовские силы, когда пытался убить меня, – коротко ответил Гарри. – Я тоже не знаю. Но зато я знаю, почему ты не смог убить меня. Потому что моя мама отдала за меня свою жизнь. *Моя обыкновенная, мугло-рождённая мама*, – добавил он, дрожа от подавляемого гнева. – Она не дала тебе убить меня. А я видел тебя настоящего, в прошлом году. Ты – никуда не годная развалина. Ты чуть живой. Вот куда привели тебя твои колдовские силы”.

Фани Поттера надають перевагу перекладам Юрія Мачкасова та Марії Співак. Останній, однак, не зовсім коректний щодо відтворення власних назв. Оскільки цикл ще не закінчений – то й класичного перекладу годі чекати. Українські варіанти опрацьовано краще. За це слід подякувати видавництву “А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га” (перекладач В. Морозов, літературні редактори перекладу – О. Негребецький та І. Малкович).

Для українського перекладацтва засадничим є те, що текстові шкодять недбальство та поспіх. З уваги на підневільне становище мови українського народу в минулому, наша перекладна література завжди посідала особливе місце, не лише збагачуючи народ інтелектуальною та духовною спадщиною чужих культур, а й відкриваючи світові вагомість рідної мови, утверджуючи її у правах – перекладна література у нашому культурному житті виступає як засіб самовираження нації [9, с. 10], у сьогоденні, творячи Україну самостійним об’єктом не автономного “союзного простору”, а загальної культурної мапи Європи.

Мовлення підлітків у Дж. Ролінг позбавлене “викрутасів” молодіжного сленгу. Це видається дивним, бо англійська класика (зокрема творчість Ч. Дікенса) й американська традиція дали приклади віртуозного соціолінгвістичного поліфонізму. Жаргонізація в сучасному світі виступає одним із рушіїв мовного поступу, що впливає з прискорення процесів інформаційного обміну в суспільстві – знань і щонайрозмаїтшої інформації – щоразу більше і дедалі очевидніше, що встигати за всім неможливо, а звідси – процвітання груп інтересів (groups of interest), субкультур.

А. Макаренко, наприклад, показував навіть безпритульних дітей і малолітніх злочинців без натуралізації жахливого жаргону, і все було зрозуміло, бо головне – передати складний внутрішній світ підлітків, а не їхню мову. Натуралістична ж брутальність має шанс привернути шанувальників кримінальної культури й відлякати інтелігентну молодь. Є небезпека й того, що юні читачі, полюбивши героїв, наслідуватимуть їх у лексиці (“роман виховання” не може нехтувати цією небезпекою). Характерна цитата з Поттерівського російськомовного сайту: “Кстати, словечки типа “крайняк” и “козел” ничего хорошего о том, кто их произносит, не говорят... Так могут выражаться какие-нибудь подростки, попивающие пиво в запыленном подъезде, а не воспитанные люди из английской школы.”

Є й інший бік проблеми. Власне “підліткового жаргону” як цілісності не існує. Цей мовний феномен пластичний та швидкоплинний. На відміну від інших соціальних груп, молодь має статус універсальної та минущої (всі “пройдуть” через молодіжний статус, і ніхто не зможе в ньому залишитися). У цій категорії неминуче зосереджено найбільші соціальні й особисті надії, ілюзії, прагнення. За відомою характеристикою Маргарет Мід, сучасна цивілізація – перспективна, спрямована в майбутнє, тому в ній старші покоління начебто вчаться у молодших. Старші власне не “навчаються”, а радше, “перехоплюють” від молоді певні елементи стилю, поведінки, мови, моди тощо. Згадані вже “кідалти” ніби бавляться в підлітків. [10]. До того ж “підлітків узагалі” не існує. Зокрема Мак-Крекен вважає, що раніше ми могли

поділити світ на категорії на підставі класів, психологічних типів, поколінь, способів життя та ін. Але світ, здається, все більше не вкладається в наші класифікаторські схеми, бо довкола бачимо багато різних варіантів та гетерогенність. Мак-Крекен називає це *plenitude*. Він стверджує, що у 1950-х роках було лише дві категорії підлітків: або ти належав до головного річища культури, або ж був прихильником підліткового протесту проти цінностей середнього класу. Стів Мізрах стверджує, що кібернетична епоха сприяє творенню нових ідентичностей, як-от кіборг, слекер, віртуал, мутант та медіант: “Ці п’ять різних сутностей не виключають одна одну, ми можемо очікувати, що громадяни постіндустріальної епохи будуть мати деякі або й усі риси цих ідентичностей одночасно. Отож, у майбутньому можна очікувати, що особиста ідентичність буде складатися з кількох, орієнтуватиметься на певну сферу, буде більш гібридною та технологізованою, більше орієнтуватиметься на електронне вираження, а менше – на роботу, а також менше базуватиметься на фізичних ознаках. Багато теперішніх субкультур (кіберпанки, рейвери, сучасні примітивісти, зіппі) вже експериментують із цими новими видами ідентичностей, наче проводять якусь репетицію або вправляються перед тим, поки це стане звичним явищем. Як і завжди, у своєму мікросвіті ці субкультури показують, куди в майбутньому прямуватимуть більші частини суспільства [11].

Отже, мовна своєрідність текстів Дж. Ролінг свідчить і про своєчасність, і про сучасність творів у річищі соціально-мовного поступу суспільства, стилістичного розвою та англійської лінгвокультурної традиції.

1. *Инок Иннокентий*. Гарри Поттер и популяризация колдовства. <<http://www.komitee.r2.ru/gpotter2.htm>>. 2. *Медведева И., Шишова Т.* “Гарри Поттер”: стоп. Попытка экспертизы. <http://www.aif.ru/online/ss/190/ss02_01>. 3. *Волчонок В.* Гапология. <http://www.rusf.ru/esli/rubr/publ/es1102vo.htm> 4. Харченко В. К. Словарь современного детского языка. М., 2005. 5. *Чепмен Г.* П’ять мов любові у підлітків. Львів, 2005. 6. *Мухина В. С.* Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество: Учебник для студ. вузов. М., 2004. 7. *Гош А.* Парни читают в два раза меньше, чем девушки. <<http://shop.bambook.com/scripts/news.show/20020327/>> 8. *Смирнова М.* Чему учат в школе фэнтези? // Учительская газета. 18. июля, 2006. 9. *Зорівчак Р.* Художній переклад в Україні і буття нації: Спроба історико-літературного осмислення // Записки Перекладацької майстерні 2000–2001: Тиждень 1: Львів, 21-27 серпня 2000. Львів, 2001. 10. *Левада Ю.* “Заметки о “проблеме поколений” // Мониторинг общественного мнения. М., 2002. № 2 (58). 11. *Титтлей М.* Новий підхід до теорії молодіжної субкультури // Часопис “І”. 2002. Ч. 24.

TEENAGER’S SPEECH IN THE *HARRY POTTER* NOVELS BY J.K. ROWLING Yuriy Saplin

The paper tackles some socio- and psycholinguistic features of the *Harry Potter* novels by J. K. Rowling. Both the original and its Ukrainian and Russian translations have been examined. The author's style is found to be pretty reserved in line with the British linguistic and cultural tradition. Post-modernistic discourse and narrative strategies are present on different levels of the text and manifest themselves through the communication of the child's and adult's minds forging a double (adult/teenager) addressee pattern and play situations. The dual nature of the text is conditioned by the psycholinguistic peculiarities of teenagers' speech. The cyclic make-up of the story and repetition of the key motifs of the plot are also psychologically motivated. The absence of slang words is motivated by the genre of the text and the sociolinguistic status of a modern teenager.

Key words: speech; a teenager; post-modernism; psycholinguistics; sociolinguistics; style; text; translation.